

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д.н. Светлана Стойчева, НАТФИЗ “Кр. Сарафов”

върху дисертацията на проф. д-р Калин Кънчев Гайдаров на тема

ДУХОВНАТА СЪЩНОСТ НА СЪЗНАНИЕТО И НЕЙНОТО ПРЕТВОРЯВАНЕ В БЪЛГАРСКОТО ИЗКУСТВО ПРЕЗ 20-ТИ ВЕК

за присъждане на научната степен „доктор на науките”

Проф. Калин Гайдаров въвежда темата си с увод, в който е заложен дискуссионният импулс, определящ цялостната структура и аргументация на дисертацията му. Традиционната психология разглежда психичното така, сякаш е физическа реалност, или обективна битийност, което автоматично предполага възможност да бъде изследвана с количествените методи и средства на математиката. Още в заглавието тезисно се извежда друга онтологична основа на съзнанието – неговата евристична същност, разбирана като способност за генериране на нови смисли и творчески решения и форми – т.е. съзнание *par excellence* творческо. Това е интелектуално-творческата функция на съзнанието, която рационално не може да бъде обяснена. И тъй като авторът схваща съзнанието не като разсъдъчно и познаващо, т.е. емпирично, достъпно на опита, то трябва да се потърси примордиалната му връзка с духовното. Гайдаров я открива и назовава: „То е откровение, което идва от схващането на Духа, като проникващ в индивида.“ (с. 4) Оттук следва връзката, която авторът установява между съзнанието, духовното и Бога. Нека интерпретираме: откровението се явява за автора не просто като субективно преживяване, а като индикатор за присъствието на божественото в човека. По този начин то може да бъде разглеждано като естествен обект на науката за душата и Бога. В същото време според проф. Гайдаров „науката за душата се

опитва да съществува и да се развива без Бога“ (с. 4) Именно тук се корени патосът на неговата работа, подчертан от двата библейски цитата, рамкиращи текста в началото и в края.

Завръщайки се към труда, можем най-кратко да определим проблематиката му като противопоставянето на сакралното и творещото v/s емпиричното и разсъдъчното съзнание. Трудът е структуриран в класическите три основни глави, снабден с богат библиографски материал на български и английски език.

Първа глава можем да наречем „глава на скепсиса“. Тя изпълнява функцията на методологическа рамка, представяйки две „критики“ към психологията като съвременна наука: „Критика на емпиричния количествен подход в психологията“ и „Критика на лексикалната парадигма и на основни теории за личността“. Това е несъмнено ценен опит, насочен към ревизирането на възлови постановки, които науката често приема безкритично. Става дума – в първия случай – за доминирането на емпирични изследвания, които разчитат на количествени показатели като свой основен доказателствен арсенал. Така се пренебрегва както метафизичната същност на предмета на психологията, който не може да бъде постигнат количествено, така и възможността за надграждане върху по-ранни проучвания, актуални в предишни исторически моменти. Авторът използва аргументи и позовавания от различни хуманитарни сфери, както и постановки от математически и природни науки, като в крайна сметка стига до извода, че противопоставянето на количество и качество е външно на тяхната природа. След като психиката не може да бъде редуцирана до поведение или физиологични процеси, авторът настоява за по-интегрален, холистичен подход. В синтеза между количество и качество той вижда възможността за изграждане на нова парадигма.

Във втория случай критиката тръгва от понятийни основания, свързани с противоречивото дефиниране на личността в психологията. Фокус на критика и същевременно обект на наблюдение са пространствата на езика: както като материя, от която се извлича структурата на личността, така и като „хранилище“ на всички

понятия, значения и смисли – тоест, той съхранява културни и когнитивни слоеве, които влияят на начина, по който личността се проявява и се разбира. С други думи и по-кратко, езикът е и средство, и пространство, където личността се проявява и се концептуализира. Критиката е основателна, защото психологическите прояви в ежедневието език се случват чрез сложни и трудно уловими преплитания с обичайните думи и изрази. Въпреки различните теории за личността (от свеждането ѝ до Аз-а, постмодерните концепции за личността като социален или семиотичен конструкт, хуманистичните търсения на себerealизацията и т.н.), всички те изразяват недоволство от редукционизма на чисто лексикалните и емпирични подходи.

Двете „критики“ са много плътни като изложена информация и като потенциал на аргументацията. Значим принос е очертаната (и обоснована) необходимост за „машабен интегрален мета-анализ, който да постави основата на нова парадигма в психологията“ (с. 13) – смела и радикална позиция спрямо утвърдения образ на една позитивистична и самозаблуждаваща се наука. Особено интересен е акцентът върху нравствеността и религиозността като възможни интегриращи плоскости. Това е отново радикален завој, тъй като именно моралните нагласи и любовта, разбрана в библейския смисъл, могат да служат като „генерален фактор“, обединяващ различните подходи. Тази алтернатива се разгръща по-нататък в труда.

Втора глава съдържа също два текста: „Същност и произход на съзнанието. Несъзнание“ и „Доброто и красивото – духовни стълбове на земното битие“. Това са два опита върху „съзнанието“ и „добродетелите“, които надграждат критиките от първия раздел. Проф. Гайдаров продължава да „археологизира“ основните понятия, с които работи психологията, като наред с това набелязва случилото се в последните десетилетия разрозяване на науката на различни клонове, поставящи си твърде частни и крайни цели. Недоверието на изследователя се насочва и към голяма част от хуманитаристиката след Втората световна война, която заменя класическите

постановки на проблемите в области като философията – било с позитивистки решения, било с релативистично абдикиране от онтологичните въпроси.

В този контекст работата излага и основната си позиция: в цялостната кризисност на съвремието ни липсва единство в търсенето на Духа – търсене, което, – според изследователя, е единствената възможност за изграждане на нова научна парадигма в психологията, при това неизменно във връзка с културното наследство и опита на християнството, колкото и разделено и изтласкано да е то днес.

Втората важна позиция от втората част на тази глава е критиката на представите за съзнание и несъзнавано. Проф. Гайдаров е последователно критичен към Фройд и психоанализата, като ги определя като ограничени, квазинаучни и дълбоко субективни, неспособни да обхванат духовните и сакрални аспекти на човешката психика и съзнание.

Доколкото мога да преценя, в края на този раздел езикът и особено неутралният научен тон на работата се променя и основен предмет на изложението става бездуховността, а отгук и потреблението като компенсация на духовния дефицит, промискуитетът, кичът, чалгата, отровата-наркотик на виртуалните реалности, роботизирането на сетивността и т. н. Това са значими и актуални проблеми, към които едва ли е възможно да останем академично безразлични, когато в същото време агентите на тези явления действат безотказно и нерегламентирано в съвсем реални територии, нанасяйки изчислими (редом с неизчислимите) щети. Остава отворен въпросът дали, как и доколко психологията може да противодейства на тези чужди и неуютни за нея територии.

Трета глава, „Духовни измерения в българското изкуство през 20-ти век“, продължава мотива за духовността и доброто, но вече в приложно-социален аспект, свързан с изкуството. Подчертава се, че „няма как да се нарича изкуство нещо, което е безнравствено“. Като отпор на създаващото се „антиизкуство“, проф. Гайдаров се заема да покаже образците на духовното изкуство. Според източниците, към които се насочва (поезия и проза, изобразително изкуство, кино), в главата се обособяват

три подчасти. Самият подбор на примерите е безкрайно любопитен, но така и не се появява нещо заключително, обобщаващо, чрез което да просветне цялостната постройка на изложението. В този вид общата свързаност може да бъде изказана така: образци в различни изкуства, които поставят на преден план духовното, християнските и традиционните ценности. Лично имам проблем с някои интерпретации, които ми се струват свръхинтерпретации. Тази глава не дава повече от това, че в избраните примери се откриват „дълбоки чувства, които имат духовен произход“ (с. 95). Струва ми се, че проф. Гайдаров би имал по-различно отношение към тезата на Далчев, че българският писател не е религиозен, развита в есето му „Религиозното чувство в българската лирика“.

Списък на самите примери:

(1) Поезия

Яворов: „Обичам те“ и „Две хубави очи“.

Димитър Василев, „Молитва за дъжд“.

Калин Донков, „Душа-камбана“.

Вапцаров, „Пролет“.

Николай Лилив, „Тихият пролетен дъжд“.

Иван Вазов, „На кокичето“ и „Българската доброта“, „Българският бог“.

Атанас Далчев, „Есенно завръщане“, „Към родината“.

(2) Примери от Изобразително изкуство.

Андрей Николов, „Дух и материя“, „Майчина целувка“ и „Глава на млада жена“.

Иван Лазаров, „Те победиха“ и „Майка“ (паметника на гроба на Дебелянов).

Паметниците на Вазов (колектив) и Патриарх Евтимий (Марко Марков).

Цанко Лавренов, „Посрещането на Симеон в Плиска“, „Старият Пловдив“.

Златю Бояджиев, „На полето“ и „Пастирки“ – по една от двата периода на творчеството му.

Владимир Димитров-Майстора, „Жътвар“, „Съпрузи“.

Константин Щъркелов, „Край реката“, „Лилиум“.

Иван Милев, „Бежанци“, „Светогорска легенда“.

(3) Примери от киноизкуството:

„Инспекторът и нощта“

„Да обичаш на инат“

„Камионът“

„Мъжки времена“

В заключение: Трудът на проф. д-р Калин Гайдаров е цялостен, комплексен, вътрешно обоснован. Отличава се с ясно изразена, ярка и дискуссионно заредена позиция. Към края на втора глава обаче реторическата „река“ на текста понякога излиза от своето русло. Едно обобщение (или по-скоро насочване), което да свърже примерите от трета глава с критиката на психологията като наука, би направило труда напълно завършен.

Текстът съзнателно преминава отвъд традиционната научна рамка. Той настоява за връщане към дълбинната същност на личността, която не може да се изчерпи нито с факторен анализ, нито със семиотични редукции. Най-ценен ми се струва опитът да се върне човешкото измерение – духовно, морално, религиозно – като хоризонт на психологическото изследване. В този смисъл трудът е не просто критичен, но и конструктивен, защото предлага ценностна основа за преодоляване на методологичния разпад.

Давам своя положителен вот за присъждане на автора на този дисертационен труд, Калин Кънчев Гайдаров, научната степен „доктор на науките“.

